

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Визначено сутність соціального капіталу як економічної категорії та досліджено його вплив на інноваційний розвиток економіки. Показано взаємозв'язок складових соціального капіталу з інноваційним розвитком економіки. Досліджено та систематизовано ознаки соціального капіталу в контексті інноваційного розвитку економіки.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціальні мережі, норми та цінності, інноваційний розвиток, соціалізація економічних процесів, інтелектуальний капітал.

A. R. DUNSKA, A. P. ZHALDAK
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

SOCIAL CAPITAL AS A RESOURCE OF INNOVATIVE COMPANIES

Abstract – The purpose of the article is to define social capital as a factor of innovative development of the economy. The article concedes the essence of social capital as an economic category and investigated its effect on the innovative development of the economy. Explored and systematized signs of social capital on the innovative development of the economy. The existence and development of society and ensure its material base is only possible on the basis of labor, thus increasing the population of the planet and its individual regions in recent years has been made possible by a significant increase in the productivity of labor, which was due to both the innovative abilities of people and deepening division of labor, and improving various social mechanisms to coordinate the interests of different social and socio-economic class, including through the development of social capital. Through the study it was shown that the development of social capital contribute to a qualitative change of innovative development of the national economy.

Key words: social capital, trust, social networks, norms and values, innovative development, intellectual capital.

Постановка проблеми. Світові тенденції соціалізації суспільних відносин, підвищення значення людини і персоніфікованих відносин у сфері виробництва характеризуються, насамперед, необхідністю розгляду категорії "соціальний капітал" як однієї з найважливіших складових інноваційного розвитку економіки. Сьогодні для вітчизняної економіки особливої важливості набуває питання вироблення власного шляху інноваційного розвитку з урахуванням специфічних особливостей української держави, боротьба з масштабною корупцією та некомпетентністю, масовою недовірою, тотальною кризою суспільної духовності та моралі. Досвід переконливо свідчить, що лише економічні закони та ортодоксальні макроекономічні теорії не здатні повністю пояснити велику кількість особливостей суспільного життя: трудових, соціально-економічних, господарських відносин; вони із запізненням реагують на якісні зміни в самій економіці (зокрема, інноваційний прогрес). Разом з тим, ключовими сьогодні стають такі соціальні передумови, що формують сприятливе інноваційне середовище, стимулюють нововведення і готують суспільство до прогресу.

Одним із ефективних чинників інноваційного розвитку економіки є соціальний капітал, який поєднує у собі соціальні мережі, довіру, загальноприйняті норми та цінності з метою створення системного продукту соціальних відносин, що суттєво впливає на розвиток усіх сфер суспільства та за певних обставин може створювати або підсилювати синергетичний ефект інноваційного розвитку економіки [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші теоретичні уявлення, що заклали необхідність подальшого розвитку теорії соціального капіталу, склалися ще у працях Е. Дюркгейма і М. Вебера. Класики соціології вважали, що за певних умов довіра (центральна складова соціального капіталу) може перестати бути особистісною характеристикою і поширитися в цілому на соціальну групу чи суспільство. Фундаторами концепції соціального капіталу вважається П. Будье та Дж. Коулман [1; 12]. П. Будье описав існування соціального капіталу як віртуального феномену, що характеризується символічністю і досить важко вимірюється та поряд із цим, здатен перетворюватися у цілком конкретні переваги та реальні ресурси. Дж. Коулман розглянув соціальний капітал як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який цілеспрямовано формується в процесі міжособистісних відносин. Подальшого розвитку категорія "соціальний капітал" набула завдяки дослідженням О. Демківа, О. Грішнєвої, Р. Пантема, Л. Поліщука, В. Радаєва, С. Солодовникова, О. Поповича, Л. Смоляр, Т. Сидоріної, Ф. Фукуями та ін. [2; 4; 8; 11; 12]

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Водночас, вивчаючи праці провідних вчених-економістів стосовно соціального капіталу, малодослідженими є питання, що пов'язані із виявленням його впливу на інноваційний розвиток економіки, забезпечення взаємодії основних елементів соціального капіталу в контексті інноваційного розвитку економіки.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні соціального капіталу як фактору інноваційного розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. В економіці провідних країн світу спостерігається стійка тенденція зростання ролі наукомістких, ресурсозберігаючих технологій і виробництв. Свідченням цього є те, що до числа найдорощих відносяться компанії, що спеціалізуються на випуску інтелектуальної, наукомісткої та

високотехнологічної продукції. Виробництво нововведень і перетворення цієї діяльності в господарсько-економічний і соціокультурний уклад сучасного розвитку окреслює основні напрями соціальних змін на початку нового століття. Від економіки виробництва товарів і послуг масового попиту людство переходить до економіки виробництва і розширеного відтворення нововведень.

Для сучасної економіки України інноваційний розвиток є надважливим фактором розвитку. Необхідність докорінної перебудови економіки підтверджує існуюча суспільно-політична криза. Оскільки посправжньому сучасним може вважатися лише суспільство, налаштоване на безперервне оновлення, на постійні еволюційні перетворення соціальних практик, демократичних інститутів, уявлень про майбутнє, оцінок сьогодення, на поступові, але незворотні зміни в технологічній, економічній, культурній сферах, на неухильне підвищення якості життя. Поряд із цим, інноваційний розвиток вітчизняної економіки є досить низьким як у порівнянні з передовими західними країнами, так і з розвитком за часів радянського періоду. Так, на думку Хрустальова Є.Ю., приналежність галузей економіки до розряду наукомістких характеризується показником наукоємності виробництва (відношення обсягу витрат на НДДКР до обсягу валової продукції цієї галузі). Вважається, що для наукомістких галузей цей показник повинен в 1,5 і більше разів перевищувати середній по обробній промисловості [10]. У середині 1980-х рр. показник наукоємності галузей промисловості економіки становив 1–3 %, а наукомісткими в цивільній сфері були приладобудівна галузь – 6,3 % та електротехнічна – 5,1 % [10]. Як свідчать дані багатьох експертних груп у 80-х роках СРСР виробляв до 2/3 світових відкриттів і винаходів. Проте, варто зазначити, що система управління інноваційним процесом на той час практично була відсутня, а режим секретності і зневага гуманітарними аспектами людської діяльності не дозволяли розвиватися ні процесам впровадження, ні технологіям подвійного призначення. Велика частина науково-технічних розробок була орієнтована на військові завдання [10].

Як свідчать результати досліджень Національного інституту стратегічних досліджень [7] протягом 2005–2012 рр. інноваційний розвиток промисловості України відзначався нестабільністю. У докризовий період рівень інноваційної активності підприємств був найвищим у 2007 р. Кількість промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у 2007 р. порівняно з 2005 р. збільшилася на 23,3 %, їхня частка у загальній кількості промислових підприємств – до 14,2 % (з 11,9 %). Кількість підприємств, що впроваджували інновації, зросла на 40,2 %, їхня частка – до 11,5 % (з 8,2 %). На стан інноваційної сфери руйнівню вплинула світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., і у цей період показники інноваційної активності мали переважно низхідну динаміку.

Реалізація в Україні у 2010–2012 рр. заходів державної політики, орієнтованих на підтримку інноваційних процесів, стала головним рушієм відновлення інноваційної діяльності промислових підприємств. Рівень їхньої інноваційної активності у 2012 р. досяг 17,4 % (у 2011 р. – 16,2 %), серед підприємств переробної промисловості він становив 17,1 %, добувної – 8,6 %, з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 13,2 %. Впроваджували інновації 13,6 % загальної кількості промислових підприємств (у 2011 р. – 12,8 %; у добувній промисловості – 6,4 %, переробній – 13,9 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 7,3 %). Водночас, незважаючи на певну позитивну динаміку, в Україні показники інноваційного розвитку відстають від аналогічних світових значень. Так, у провідних країнах – США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційно-активних підприємств коливається у межах 70–80 %; у країнах ЄС частка підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні. Обсяги витрат на інноваційну діяльність у 2012 р. порівняно з 2005 р. зросли вдвічі. У 2012 р. підприємства на інновації витратили 11,5 млрд грн, з них 70,1 % коштів було спрямовано на придбання машин, обладнання і програмного забезпечення, лише 10,4 % – на проведення науково-дослідних робіт [7].

Враховуючи існуючі тенденції інноваційної діяльності вітчизняної економіки, розвиток інтелектуального капіталу та формування інноваційної економіки є неможливим. Інноваційний тип розвитку переводить стратегію діяльності підприємств зі сфери забезпечення масового промислового виробництва в сферу розробки, впровадження та поширення різноманітної нової продукції і послуг малої серійності, що сприяє концентрації не тільки матеріальних і фінансових, а й інтелектуальних ресурсів. Інтелектуальні процеси визначають інноваційну діяльність, а знання стає четвертим фактором виробництва, і його значущість оцінюється як вище, ніж матеріальні ресурси, капітал і праця. Тому такі дослідники як Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Е. Острем, Дж. Колмен та ін. цілком зрозуміло пов'язують інноваційний розвиток суспільства з наявністю соціального капіталу. Так, Р. Патнем і Ф. Фукуяма вважають, що превалювання довіри в суспільстві породжує соціальний капітал, який відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що створюється і передається за допомогою таких культурних механізмів, як релігія, традиція чи історична звичка. Р. Патнем стверджує, що соціальний капітал – це громадянська культура довіри до людей і інститутів, соціальна солідарність, а також бажання і здатність громадян співпрацювати заради суспільного інтересу [12].

Інструментом, що об'єднує соціальний капітал є соціальна мережа. Коли місцеві співтовариства зв'язані один з одним, вони інтегруються, обмінюються досвідом, послугами тощо. Це сприяє побудові громадянського суспільства. Про те, наскільки важливо об'єднати людей навколо єдиного інтересу, свідчить приклад американського міста Портланд. П'ятнадцять років тому в Портланді була дуже важка ситуація: виїжджала молодь, закривалися підприємства. Проте, активісти на основі опитувань мешканців стали регулярно виявляти один загальний міський пріоритет, навколо якого протягом року будувалися всі інші соціальні

ініціативи, програми, інвестиції. Це дуже позитивно вплинуло на розвиток міста, зараз це “місто–сад”, яке насичене молодими людьми та характеризується високим рівнем народжуваності. Загальні норми та цінності, – це складова соціального капіталу, яку розділяє кожен громадянин певного суспільства та обумовлює характер життєдіяльності країни.

Таким чином, можна сказати, що соціальний капітал – це все, що уможливує, підтримує та спрямовує індивідуальну та колективну дію, породжену мережами стосунків, взаємодією, довірою, соціальними нормами та цінностями. Функціональне призначення соціального капіталу в економічній системі суспільства полягає в оптимізації (зниженні трансакційних витрат) взаємодії суб’єктів у процесі їх господарської діяльності. Соціальний капітал ще менш помітний, ніж людський капітал, “оскільки він існує тільки у взаєминах індивідів. Так само, як фізичний і людський капітали, – підкреслює Дж. Коулман, – соціальний капітал полегшує виробничу діяльність” [12].

Всі автори єдині в думці, що соціальний капітал – важлива передумова інтелектуальної та соціальної діяльності, вагомий чинник інноваційного розвитку держави і одна з головних складових національного багатства. [8; 9; 11; 12]. Взаємозв’язок соціального капіталу та інноваційного розвитку представлено на рис. 1.

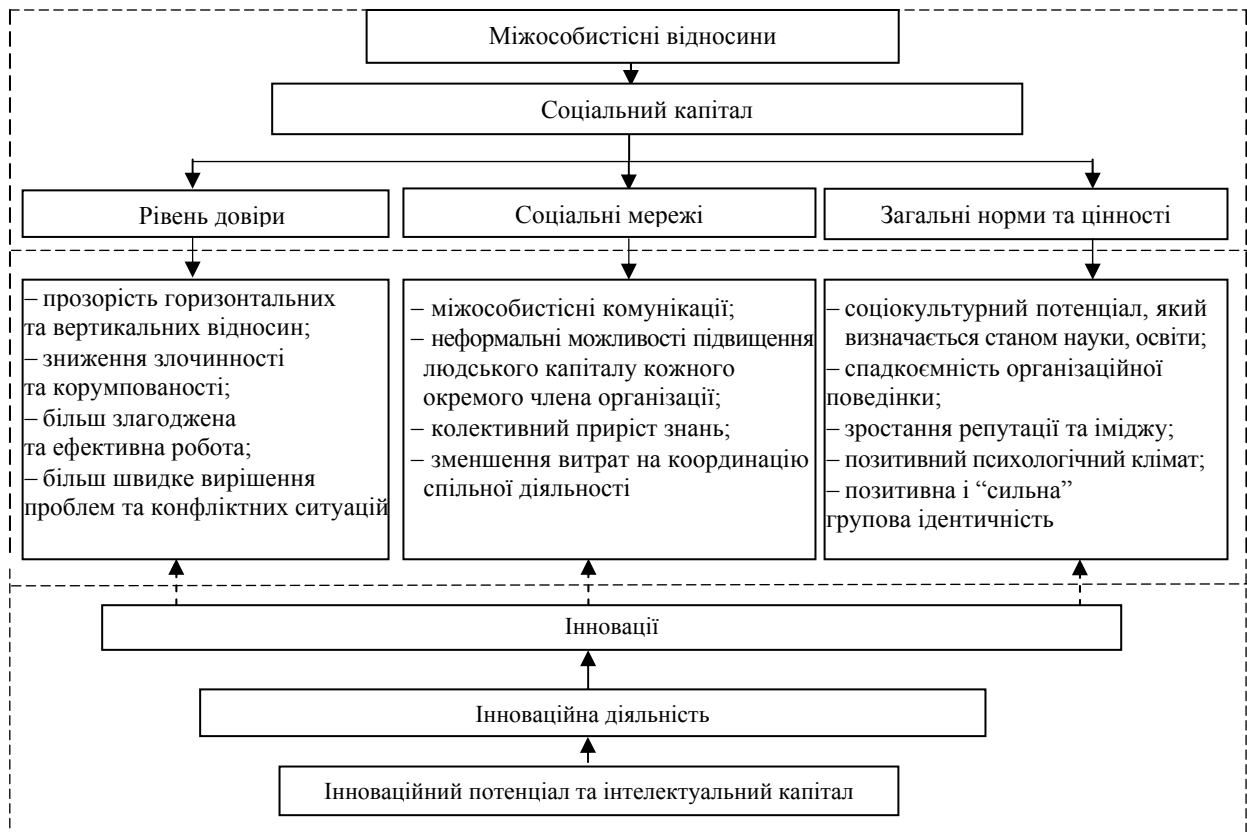

Рис. 1. Взаємозв’язок соціального капіталу та інноваційного розвитку

Як відомо, будь-яке суспільство є складною соціальною системою, що складається із сукупності взаємодіючих суб’єктів, які розподіляються не стільки на індивідів, а на два або більшу кількість соціальних спільнот, які у свою чергу, розкладаються на індивідів [12]. Це різноманіття соціально-економічних суб’єктів, що породжують і відтворюють соціальний капітал, обумовлює: неможливість економічного (оптимального) узгодження інтересів різноманітних суб’єктів інноваційної діяльності схожою і різного ступеня інтегрованості без використання соціального капіталу; можливість негативного впливу на ефективність функціонування системи інноваційного розвитку суспільства деяких розвинених форм соціального капіталу багатьох локальних економічних систем і суб’єктів (наприклад, високий ступінь довіри і взаєморозуміння між керівництвом підприємств, спільно забезпечують основну частку виробництва продукції в тій чи іншій галузі, робить можливим монопольне підвищення ними цін на свою продукцію без юридичної або іншого формалізованого оформлення ними “картельних” угод); існування в сучасній ринковій економіці механізмів узгодження результатів функціонування різних форм соціального капіталу з метою створення найбільш сприятливих умов для посилення економічної життєвості соціуму і забезпечення максимально можливого для даного рівня інноваційного, суспільного розвитку та соціальної рівності.

Існування і розвиток суспільства, забезпечення його матеріальної бази можливе лише на основі праці, тому збільшення чисельності населення всієї планети та окремих її регіонів за останні роки стало можливим за рахунок значного підвищення продуктивності суспільної праці та інноваційних здібностей людей. На основі

аналізу літературних джерел нами було систематизовано такі ознаки соціального капіталу в контексті інноваційного розвитку економіки:

1. Соціальний капітал – це продукт організованої взаємодії, що має суспільну (громадську) природу. Для володіння соціальним капіталом людина повинна бути зв'язана з іншими, а ці “інші” є фактичним джерелом його переваги. Соціальний капітал – вид ресурсу, що сприяє довготривалому інноваційному розвитку економіки за рахунок значного рівня довіри як одного з основних носіїв соціального капіталу, відкритості та прозорості розвитку інновацій у певній мережі суб'єктів господарювання, обміну знаннями, зниженням багатьох витрат, що виникають у процесі інноваційної діяльності [8]. Як зазначив Б. Ашейм, наявність соціального капіталу взаємної довіри стимулює спілкування “віч на віч”. Такі контакти особливо важливі в умовах, коли інформація фрагментарна, швидко змінюється і її важко закодувати, тобто в процесі будь якої творчої діяльності. Тому визначальними характеристиками типу соціального капіталу, який стимулює інноваційну діяльність, створюючи для неї сприятливе соціальне середовище, є поєднання взаємної (загальної) довіри та толерантності. Причому таке поєднання найбільш вірогідне в межах локальних і регіональних інноваційних систем [8].

2. Соціальний капітал як елемент функціонування організованої суспільної системи не може знаходитися в приватній власності, тобто він є суспільним благом і належить усім членам громадянського суспільства разом. Соціальний капітал, не будучи власністю окремої фірми, входить у структуру активів фірми, але використовується кожним підприємством у міру його можливостей. Тому варто розглядати взаємозв'язок соціального капіталу з інтелектуальним (людським) капіталом та його місце у структурі активів фірми.

3. Соціальний капітал колективу є додатковим ресурсом, який може бути вирішальним чинником в процесі створення та дифузії знань, як безпосередньо, так і опосередковано, збільшуючи ефективність інших технологічних факторів, зокрема витрат на НДДКР, але найбільше – ефективність залучення людського капіталу. Наприклад, в регіонах Іспанії такі характеристики, як рівень довіри, рівень розвитку соціальних мереж, сила соціальних зв'язків, ступінь спільності цінностей і норм справляють безпосередній позитивний вплив на результативність інноваційної діяльності. Він відіграє більшу роль у регіонах з високим рівнем доходів внаслідок їх більшої технічної і технологічної структурованості, що збільшує окупність витрат соціального капіталу на інновації. В регіонах з низьким рівнем доходів прямий ефект від витрат на НДДКР та залучення людського капіталу є вищим, що може бути ознакою існування ефекту зменшення окупності із накопиченням таких витрат [8]. На користь останнього твердження свідчить те, що з початком ХХІ ст. багато компаній-лідерів не змогли отримати очікувану віддачу від своїх інвестицій у НДДКР. Тому виникла практика “відкритих інноваційних процесів” на додачу до внутрішніх НДДКР, започатковані мережеві проекти “колективного генерування ідей” щодо нових продуктів і послуг. Однак нам не відомо жодного дослідження, яке б оцінювало ефективність мереж колективного генерування ідей [3].

4. Рівень соціального капіталу може бути високим лише в суспільстві з розвиненими цивільними інститутами, які здатні забезпечити високий рівень соціального капіталу. Поряд із цим, соціальний капітал може мати позитивну і негативну спрямованість та має значний позитивний потенціал для формування життєвих цінностей населення [8].

Висновки. Отже, соціальний капітал є важливим чинником інноваційного розвитку економіки. Соціальний капітал має як економічні (поліпшення якості робочої сили, підвищення продуктивності праці, активізація інноваційної діяльності, зниження транзакційних витрат тощо), так і соціальні наслідки, які виникають на стадіях розподілу і споживання. На сьогодні активізація досліджень у цьому напрямі багато в чому зумовлена необхідністю вироблення власних індикаторів інноваційного розвитку економіки і створення нового соціально-наукового співтовариства.

Література

1. Будье П. Практический смысл / П. Будье. – СПб., 2001. – 230 с.
2. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Поливяна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19–24.
3. Гуриев С. Ratio economica: Ловушка недоверия / С. Гуриев, О. Цывинский // Ведомости. – 2009. – 9 июня.
4. Демкив О. А. Концепция группового социального капитала и ее адаптация к отечественным условиям / О. А. Демкив // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 104–118.
5. Демократия в движении: эволюция социального капитала в современном обществе / под ред. Р. Д. Патнема. – Oxford University Press, 2002.
6. Давыденко А. С. Концепция инновационных волн как основа инновационной стратегии корпораций высокотехнологичных отраслей промышленности / А. С. Давыденко // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 6.
7. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України / за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2013. – 71 с.
8. Солодовников, С. Ю. Очерк 5. Теоретико-методологические основы исследования социального капитала в условиях глобализации / С. Ю. Солодовников // Демографический потенциал, человеческий и социальный капитал в условиях глобализации. – Минск, 2006. – С. 199–313.

9. Смоляр Л. Г. Роль соціального капіталу у стратегічному управлінні інноваційним розвитком підприємства / Л. Г. Смоляр, А. А. Халімон // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 201–209.
10. Хрусталеv Е. Ю. Проблемы организации и управления в наукоемких отраслях экономики России / Е. Ю. Хрусталеv // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 1.
11. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Ф. Фукуяма ; под ред. Л. Харрисона, С. Хантингтона // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М., 2002.
12. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3.
13. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. – Т. 1, 2. – М., 1993.
14. Патнем Р. Д. Творения демократії. Традиції творення громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К. : Основи, 2001. – С. 304.

References

1. Bud'e P. Prakticheskyi smysl / P. Bud'e. – SPb., 2001. – 230 s.
2. Hrishnova O. Sotsial'nyy kapital: сутnist', znachennya, vzayemozv"yazok z inshymy formamy kapitalu / O. Hrishnova, N. Polyvyana // Ukrayina: aspekty pratsi. – 2009. – # 3. – S. 19–24.
3. Huryev S. Ratio economica: Lovushka nedoveryya / S. Huryev, O. Tsyvynskyy // Vedomosty. – 2009. – 9 yuunya.
4. Demkyv O. A. Kontseptsyya hruppovoho sotsyal'noho kapytala y ee adaptatsyya k otechestvennym uslovyam / O. A. Demkyv // Sotsyolohyya: teoryya, metody, marketynh. – 2005. – # 4. – С. 104–118.
5. Demokratiya v dvyzhenyy: evolyutsyya sotsyal'noho kapytala v sovremennom obshchestve / pod red. R. D. Patnema. – Oxford University Press, 2002.
6. Davydenko A. S. Kontseptsyya ynnovatsyonnykh voln kak osnova ynnovatsyonnoy stratehyy korporatsyy vysokotekhnologichnykh otrasley promyshlennosti / A. S. Davydenko // Menedzhment v Rossyy y za rubezhom. – 2006. – # 6.
7. Innovatsiynyy rozvytok promyslovosti yak skladova strukturnoyi transformatsiyi ekonomiky Ukrayiny / za red. Ya. A. Zhalila. – К. : NISD, 2013. – 71 s.
8. Solodovnykov S. Yu. Ocherk 5. Teoretyko-metodolohicheskiye osnovy yssledovaniya sotsyal'noho kapytala v uslovyakh hlobalyzatsyy / S. Yu. Solodovnykov // Demohrafycheskyi potentsyal, chelovechesky y sotsyal'nyy kapytal v uslovyakh hlobalyzatsyy. – Mynsk, 2006. – S. 199–313.
9. Smolyar L. H. Rol' sotsial'noho kapitalu u stratehichnomu upravlinny innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstva / L. H. Smolyar, A. A. Khalimon // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2010. – # 2. – S. 201–209.
10. Khrustalev E. Yu. Problemy orhanyzatsyy y upravlenyya v naukoemkykh otraslyakh ekonomiky Rossyy / E. Yu. Khrustalev // Menedzhment v Rossyy y za rubezhom, 2001. – # 1.
11. Fukuyama F. Sotsyal'nyy kapytal / F. Fukuyama ; pod red. L. Kharrysona, S. Khantynhtona // Kul'tura ymeet znachenye. Kakym obrazom tsennosty sposobstvuyut obshchestvennomu prohressu. – М., 2002.
12. Koulman Dzh. Kapytal sotsyal'nyy y chelovechesky / Dzh. Koulman // Obshchestvennyye nauky y sovremennost'. – 2001. – # 3.
13. Sorokyn P. A. Systema sotsyolohyy / P. A. Sorokyn. – Т. 1, 2. – М., 1993.
14. Patnem R. D. Tvorenya demokratiyi. Tradytiyi tvorenya hromads'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi / R. D. Patnem, R. Leonardy, R. Y. Nanetti. – К. : Osnovy, 2001. – S. 304.

Надіслана/Written: 26.05.2014 р.
Надійшла/Received: 29.05.2014 р.
Рецензент: д.е.н., проф. О. О. Орлов